CZU:811.135.1’374’373
ORCID:0000-0001-9437-4326

Ana VULPE

Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chişinău)

DESCRIEREA SISTEMULUI LEXICAL DIN PERSPECTIVA ACTULUI DE COMUNICARE

The description of the lexical system from the perspective of the communicative act

Abstract: The theoretical premises of this article consist in treating the vocabulary as a system, conditioned by the connection between both linguistic and extralinguistic factors. However, the most important factor in the formation of the lexical system is determined by the relationships established in the surrounding reality that are reflected in this subsystem of the language. The article broaches the issue of the importance of the elaboration of thematic dictionaries (with didactic orientation). We establish the forms and the criteria for carrying out this type of lexicographic works. On the other hand, the thematic principle of studying and presenting the vocabulary has a special importance both in the process of accomplishing the communicative act, and in the one of learning a language, but also in the process of translation.
Keywords: lexical system, lexicography, thematic dictionary/vocabulary, communicative situation, didactics, translation.

Rezumat: Premisele teoretice ale articolului constau în tratarea lexicului ca un sistem, condiționat de legătura dintre factorii atât lingvistici, cât și extralingvistici. Or, factorul cel mai important în formarea sistemului lexical este determinat de raporturile din realitatea înconjurătoare ce-și găsesc oglindire în cadrul acestui subsistem al limbii. În articol se abordează și problema privind importanța și necesitatea elaborării dicționarelor tematice (cu orientare didactică), se stabilesc formele și criteriile de realizare a acestui tip de lucrări lexicografice. Or, principiul tematic de studiere și prezentare a vocabularului are o deosebită importanță atât în procesul de realizare a actului comunicativ, cât și în cel de învățare a unei limbi, dar și în cel de traducere.
Cuvinte-cheie: sistem lexical, lexicografie, dicționar/vocabular tematic, situație comunicațională, didactică, traducere.

În etapa actuală abordarea în sistem a lexicului este importantă, mai ales, din perspectiva descrierii acestuia în scopuri didactice.

În cercetarea lexicului ca sistem, drept reper servește legătura organică dintre factorii lingvistici și extralingvistici. Or, factorul cel mai important în formarea sistemului lexical îl constituie raporturile din realitatea înconjurătoare reflectate

BDD-A31595 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:39 UTC)

în sistemul limbii. Anume acest specific al lexicului determină direcțiile lui de cercetare și descriere: onomasiologică, ideografică, lexico-semantică, funcțional-tematică etc.

Problema sistematizării lexicului în baza factorilor extralingvistici denotă o actualitate deosebită și în contextul dezvoltării unor direcții contemporane ale științei lingvistice, și anume funcțional-semantică, comunicativă, lingvistica cognitivă, în care se unesc într-un tot realitatea (lumea obiectuală, conceptuală), limba (sistemul limbii și funcționarea lui) și omul (gândirea, cunoașterea, competența comunicativă). Pe lângă caracterul sistemic al lexicului static, atrage atenția tot mai mult caracterul sistemic al lexicului dinamic, sistemicitatea verbală, care tratează unitățile limbii în raport cu procesul de comunicare. Acest fapt scoate în prim-plan problema descrierii tematice a lexicului.

Prin descrierea sistemului lexical înțelegem sistematizarea lexicului în baza diferitor raporturi lingvistice și extralingvistice ale unității lui de bază – cuvântul – în cadrul sistemelor limbii și vorbirii, care condiționează șirurile lexicale de cuvinte, grupele lexicale, microsistemele.

Se știe că orice act comunicativ se realizează neapărat în cadrul unei anumite teme, situaţii etc., adică el este „legat de viaţa reală a cuvintelor”. Prezentarea vocabularului limbii conform câmpurilor noţionale (adică după un criteriu intern, semantic, şi nu după unul extern, alfabetic) şi, prin urmare, după domeniile de folosire, permite utilizarea eficientă a acestuia în actul de comunicare, găsirea rapidă a celui mai potrivit cuvânt într-o situaţie comunicaţională anumită. Or, într-un dicţionar general al limbii în care cuvintele sunt înregistrate în ordinea alfabetică, este dificil a găsi prompt unităţile lexicale ce constituie o idee, o temă etc., pentru a putea selecta şi utiliza cuvântul cel mai potrivit într-o situaţie anumită. Cercetătorul Vasile Bahnaru menţionează, în această ordine de idei, că dicţionarele consultate aranjează, de obicei, cuvintele în ordine alfabetică şi majoritatea consumatorilor consideră, probabil, că această clasificare este singura posibilă. Lingviştii şi lexicografii care se pronunţă împotriva ordinii alfabetice de prezentare a cuvintelor în dicţionare consideră metoda dată ca fiind pur mecanică, având drept rezultat izolarea unui cuvânt de celelalte cuvinte din aceeaşi familie, cu care alcătuiesc un tot în sistemul limbii (Bahnaru, 2008, p. 99).

Pentru a depăși aceste inconveniente, specialiștii lexicografi au purces la elaborarea așa-ziselor dicționare ideografice. În această ordine de idei, lexicograful Marin Bucă precizează că: „Mintea omenească a fost frământată de căutarea altor criterii de ordonare a unităţilor lexicale (în afară de cel alfabetic – *n. n.*) ale limbii, fapt ce a dus la elaborarea aşa-ziselor dicţionare ideografice …” (Bucă, 2000, p. 5).

Dicționarele ideografice sunt dicționare lingvistice în care sistemul lexical al limbii este prezentat în grupe sistematizate de cuvinte, apropiate, într-o anumită măsură, din punct de vedere semantic. Prin urmare, dicționarele ideografice reflectă

BDD-A31595 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:39 UTC)

conținutul semantic al elementelor lexicale, dar în realizarea acestei sarcini nu se pornește de la cuvânt în parte, ci de la noțiunea exprimată de acest cuvânt. Scopul primordial al acestui tip de dicționare constă în a descrie totalitatea de cuvinte unite în baza unei noțiuni.

Istoria elaborării dicționarelor ideografice își are începutul în negura vremii. În zorii civilizației, când oamenii așterneau gândurile pe hârtie cu ajutorul ideogramelor, al simbolurilor, o lucrare asemănătoare cu un dicționar era, probabil, acea în care cuvintele erau aranjate în grupe tematice. Pe atunci, lexicograful, pur și simplu, nu putea dispune de alte criterii de clasificare a cuvintelor, decât de raporturile existente în însăși realitatea.

În prezent, tipologia acestor dicționare este diversă, având în vedere principiile metodice de clasificare a noțiunilor, precum și ordinea de amplasare a acestora, conturându-se, de fapt, 3 tipuri principale: ideografice tezaur, analogice și tematice de uz didactic (a se vedea, spre ex.: Florescu, 2018; Ungureanu, 2014; Dumitrescu, 2009; Macidonschi, 2007; Baranov, 2002). Dacă într-un dicționar tezaur este posibil a cuprinde lexicul unei limbi în mai toată complexitatea lui și, în felul acesta, a reflecta în ansamblu și obiectiv tabloul lingvistic al lumii, adică numărul de grupe de cuvinte prezentate ar depinde de capacitatea semantică a unei limbi, doar trebuie exact identificate și clasificate, atunci în cel tematic sunt selectate și prezentate doar temele actuale, importante sub aspect didactic.

În procesul de descriere tematică a lexicului ideea fundamentală constă în faptul că, elaborând un dicționar tematic de orientare didactică trebuie mai întâi să dispui de întregul tablou al structurii tematice a lexicului, pentru a prezenta întreg ansamblul de teme de comunicare, și de mijloacele lexicale care îl servesc. Și doar în baza acestui material, în complexa lui organizare sistemică, luând în considerare, totodată, scopurile didactice, se poare soluționa problema privind realizarea unui dicționar tematic ce ar avea un anumit grad de plenitudine și un destinatar anume (a se vedea: Sajahova, 2013).

Deși există deja o anumită tradiție, cel puțin, în lexicografia europeană, totuși în procesul de elaborare a unor atare lucrări lexicografice, apar încă destule probleme, atât de ordin teoretic, cât și, mai ales, de ordin practic. Dintre acestea pot fi menționate: identificarea parametrilor lingvistici, metodici și chiar lexicografici; argumentarea schemei de clasificare a cuvintelor; determinarea temelor de bază, a microtemelor; structura articolului de dicționar etc. Esența, desigur, o constituie schema de clasificare. Pornind de la unitatea lumii înconjurătoare, ca o totalitate a tot ce există, la clasificare e necesar a fi delimitate, întâi și întâi, patru secțiuni mari: Universul; Natura; Omul; Omul și societatea.

Ca oricare alt tip de lucrări lexicografice, dicționarul tematic/didactic are anumite funcții. În acest sens, cercetătorul rus P. N. Denisov menționează: „Un dicționar poate fi considerat tematic (didactic), dacă sistemul lexical minimal care constituie inventarul acestuia, îndeplinește patru funcții importante, și

BDD-A31595 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:39 UTC)

anume: didactică, de sistematizare, de informare și normativă. Iar realizarea acestor funcții e posibilă dacă dicționarul corespunde anumitor cerințe: 1) omogenitatea componenței lexicale; 2) complexitatea materialului lexical (vocabularul inclus trebuie să reflecte cât mai mult posibil totalitatea unei clase de obiecte); 3) o descriere (aproape) identică (obiectele supuse descrierii lexicografice trebuie să fie prezentate semantic în aceeași măsură, egal); 4) diferențierea semantică a unităților lexicale; 5) veridicitatea informației; 6) rapiditatea și ușurința în a găsi unitatea lexicală necesară și, respectiv, informația necesară (Denisov, 1993, p. 210-211).

Baza clasificării lexicului într-un dicționar tematic o constituie (o posibilă) sferă de comunicare. Legătura semantică apare nu doar la nivelul sensului lexical, ci și la nivelul raportării unităților lexicale la o temă sau alta. Prin urmare, dicționarul tematic e unul de tip activ. Scopul acestuia e de a prezenta materialul lexical și, într-o anumită măsură, cel lexico-gramatical, necesar înfăptuirii activității verbale în cadrul temei de comunicare propuse. Astfel, dicționarul favorizează modelarea activității verbale, adică determină sfera de activitate verbală, indicând mijloacele lexicale ce pot fi utilizate în cadrul acesteia.

Orientarea vădit comunicativă a dicționarului tematic este asigurată și de caracterul său complex: în cadrul segmentului tematic respectiv sunt reflectate atât relațiile paradigmatice (lexico-semantice, sinonimice), cât și cele sintagmatice. Organizând materialul lexical într-un cadru situativ-tematic limitat al sistemului limbii, dicționarul tematic contribuie, într-o anumită măsură, la realizarea interacțiunii principiilor sistemic și comunicativ în descrierea lexicului limbii. Astfel, dicționarul are și o orientare funcțională vădită.

Interesul sporit privind descrierea organizării tematice a lexicului apare, actualmente, după cum s-a menționat mai sus, și din perspectiva aspectului lingvodidactic. Regulile de utilizare a lexicului sunt condiționate de mai mulți factori, printre care semantic (ce sens exprimă cuvântul) și comunicativ (în ce sferă a comunicării, situație de vorbire, context tematic etc. e cazul a folosi un cuvânt sau altul). Prin urmare, selectarea cuvintelor în vorbire este determinată de factori semantici și tematici. Anume din acest considerent, descrierea vocabularului în baza acestor principii este considerată primordială.

Elaborarea unui dicționar tematic/didactic presupune stabilirea exactă a temei, ca o categorie lingvodidactică, crearea unui minim de subteme și situații care să reflecte suficient de obiectiv cele mai importante și actuale sfere ale activității de comunicare a celor ce învață o limbă. Desigur, delimitarea obiectivă a lexicului în grupe tematice prezintă anumite dificultăți. Despre acestea vorbea încă lingvistul rus L. V. Șcerba. Conform acestuia, legăturile interdependente dintre cuvânt și noțiune, în baza cărora se poate face clasificarea materialului lexical, „trebuie prezentate în felul în care acestea există concret în conștiința vorbitorilor limbii date, determinând activitatea lor comunicativă” (Șcerba, 1974, p. 292).

BDD-A31595 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:39 UTC)

Principiul tematic de studiere și prezentare a vocabularului are un rol deosebit nu doar în procesul de învățare a unei limbi străine, după cum s-a subliniat supra, ci și în cel de traducere. Odată cu creșterea rolului traducerii și al proceselor informaționale în viața societății contemporane, crește și rolul aspectelor lexicografice ale traducerii, prin care se înțelege, întâi și întâi, asigurarea traducătorului cu informația de ordin lexicografic necesară. Lexicografia traducerii se cristalizează ca o știință nouă sau, cel puțin, o ramură nouă. Se știe că procesul traducerii constituie un proces creativ, un proces analitico-integrativ complex, în care sunt solicitate, antrenate toate resursele creatoare ale traducătorului. Traducătorul efectuează un adevărat travaliu: trebuie să se orienteze în conținutul textului, să analizeze critic gândurile autorului, să utilizeze variate tehnici în traducere, să autoverifice rezultatul, confruntând traducerea cu originalul (ne referim în cazul dat la traducerea în scris). Și în toate aceste etape recurge la diferite dicționare. Activitatea unui traducător profesionist astăzi, poate ca nicicând, este inimaginabilă fără dicționare de diferite tipuri și, în special, fără dicționare tematice. Se știe că în memoria de lungă durată a traducătorului se stochează puține echivalente pentru unitățile limbii-sursă. Acestea, de obicei, se creează în cadrul unei anumite teme, situații tematice. Prin urmare, eficacitatea traducerii este determinată anume de faptul cât de bine cunoaște traducătorul clișeele specifice grupei tematice respective din limba în care se traduce. După felul cum funcționează mecanismele lingvistice la traducătorii profesioniști, s-a observat următorul tablou: un cuvânt dintr-o limbă nu suprimă, ci, dimpotrivă, stimulează legăturile semantice din sistemul altei limbi, anume în cadrul unui anumit microsistem tematic. Despre acest fenomen ne convingem lesne, dacă urmărim activitatea de traducere orală, mai ales, cea sincronică. Este evident că cele mai mari dificultăți apar când se trece de la o tematică la alta, să zicem de la o situație comunicativă de ordin politic, în care se face uz de terminologia politică, la una de ordin agricol, cu antrenarea lexicului agricol. De fapt, principiul tematic de organizare a lexicului corespunde specificului de sistematizare a cunoștințelor lingvistice în mintea omului. Or, din această perspectivă, utilitatea unui dicționar tematic este mai mult decât evidentă.

Dicționarul explicativ tematic elaborat în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" face parte din seria de dicționare tematice explicative de uz didactic și cuprinde, într-o formulă redusă, desigur, trei teme de bază: Universul, Natura, Omul. Obiectivul central al dicționarului a constat în prezentarea unui segment lexical sistematizat după conținut. Insistând asupra importanței unui atare mod de prezentare a cuvintelor într-un dicționar, amintim o afirmație a cercetătoarei Mioara Avram, care susținea, pe bună dreptate, că în felul acesta este evidentă viața reală a cuvintelor, ele fiind sistematizate pe domeniile lor de folosire și, implicit, pe domeniile de interes ale diverșilor cititori. … În capitole și subcapitole se găsesc liste ordonate alfabetic de cuvinte care aparțin domeniilor și subdomeniilor respective… E vorba de o suită de minidicționare tematice (Avram, 2001, p. 5).

BDD-A31595 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:39 UTC)

Una dintre problemele-cheie în realizarea oricărei lucrări lexicografice o constituie stabilirea inventarului de cuvinte ce necesită a fi înglobate. Or, întru-un dicționar tematic înseși denumirile temelor precizează unitățile lexicale care trebuie să-i formeze inventarul. Autorul urmează să le identifice, să le subclasifice (în grupe, sub(sub)grupe) și să le prezinte conform principiilor prestabilite.

Dicționarul tematic amintit cuprinde, după cum am menționat supra, elementele lexicale uzuale din trei teme mari: Universul, Natura, Omul. Fiecare temă se împarte în subteme, în microteme. De ex.: **OMUL – Omul, ființă fizică – Aspectul fizic – Corpul omenesc – Scheletul** etc. Important este să fie respectat principiul ierarhiei și cel al succesivității logice. În cadrul unei sub(sub)grupe cuvintele sunt aranjate în ordine alfabetică.

Rigurozitatea științifică e unul dintre obiectivele spre care ar trebui să tindă orice autor de dicționare. Astfel, și la realizarea dicționarului de față s-a ținut cont de anumite principii, în special: 1) toate definițiile sunt de tip analitic; 2) cuvintele-sinonime au definiții similare; 3) fiind o lucrare cu caracter normativ, s-a indicat accentul cuvintelor, categoria gramaticală etc.

Concluzii. La baza descrierii materialului lexical stau trăsăturile fundamentale ale limbii – organizarea lui sistemică și funcția lui socială (rolul comunicativ), fapt ce condiționează principiile de bază ale descrierii, și anume principiul sistemic și cel comunicativ.

Rolul de bază al unui dicționar tematic e să descrie o totalitate semantică de unități lexicale în cadrul unor sfere comunicativ-pragmatice, în scopul îmbogățirii bagajului de cuvinte, al formării și dezvoltării competențelor comunicative ale vorbitorilor de limba română, dar și ale celor ce o învață ca limbă străină. De fapt, orice dicționar tematic poate fi considerat un dicționar de tip integrat, fiind orientat spre conceperea sistematizată a cunoștințelor despre lume, spre însușirea lexicului tematic – denumiri ale obiectelor și ale fenomenelor din realitatea înconjurătoare în cadrul sferelor indicate – spre însușirea mijloacelor de funcționare a cuvintelor tematice la nivelul vorbirii.

Referințe bibliografice:

1. AVRAM, Mioara. *Cuvintele limbii române între corect şi incorect*. Chișinău: Cartier, 2001.

2. BAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008.

3. BARANOV = БАРАНОВ, О. С. *Идеографический словарь русского языка*. Moscova, 2002.

4. BUCĂ, Marin. *Dicţionar tematic al limbii române. Omul*. Bucureşti: Ed. Vox, 2000.

5. DENISOV = ДЕНИСОВ, П. Н. *Лексика русского языка и принципы её описания*.

BDD-A31595 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:39 UTC)

Moscova, 1993.

6. DUMITRESCU, D. *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*. București: Editura Sanda, 2009.

7. FLORESCU, C., MANEA, L. et al. *Dicționarul fenomenelor atmosferice*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2018.

8. MACIDONSCHI, O. *Dicționar tematic englez-român*. București: Editura Aramis, 2007.

9. SAJAHOVA = САЯХОВА, Л. Г. Языковая картина мира и проблема систематизации лексики в современной словарной форме. In: *Liberal Arts in Russia,* 2013, vol. 2, nr. 4.

10. ȘCERBA = ЩЕРБА, Л. В. *Языковая система и речевая деятельность*. Leningrad, 1974.

11. UNGUREANU, E. *Dicționar tematic ilustrat*. Chișinău: Editura Arc, 2014.

BDD-A31595 © 2020 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:39 UTC)